

УДК 78.01: 78.087.68

DOI: 10.15587/2313-8416.2016.61018

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ НАВИЧОК УЧНІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

© Г. В. Стець

У статті розглянуто проблему формування вокально-хорових навичок учнів на уроках музичного мистецтва та проаналізовано сучасні підходи до їх ефективного засвоєння.

Особливу увагу звернуто на необхідність урахування особливостей і механізмів розвитку вокально-хорових навичок у школярів у різних вікових категоріях. Здійснено огляд інноваційних підходів та методів їх формування на уроках музичного мистецтва у загальноосвітніх навчальних закладах

Ключові слова: співоча постава, вокальна техніка, звукоутворення, артикуляція, дикція, ансамбль, художня виразність

The article deals with the problem of forming vocal and choral skills at the lessons of musical art and with analysis of the modern approaches to its improvement. The special attention is paid to the special features of mechanisms of development of the vocal and choral skills in pupils of the different age categories. There was carried out the survey of innovative methods and approaches to its formation at the lessons of musical art. It is emphasized that the vocal and choral works requires from teacher the proper professional competence and knowledge about the special features of childish vocal apparatus in the different age categories of pupils and abidance by the hygienic norm at the time of singing. Author noticed that for today among the modern researchers there is no unitary approach to understanding the very essence of the vocal and choral skills of pupils and consequently to the methods of its formation. There was point out that formation of the vocal and choral abilities and skills in children will be more effective if pupils are taught to analyze and compare the sounding with their own earing and visual feelings

Keywords: singing posture, vocal technique, sound creation, articulation, diction, ensemble, artistic expressiveness

1. Вступ

Хоровий спів, як мистецтво, містить у собі невичерпний духовний потенціал і є одним з ключових засобів виховання підростаючого покоління. Тому він повинен займати чільне місце у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. Вокально-хорове мистецтво потребує високого художнього і технічного рівня виконання музичних творів. Досягти цього можна шляхом виховання у школярів на уроках музичного мистецтва здатності уміло використовувати засоби художньої виразності і володіння хоровою технікою.

Хороша вокально-хорова техніка забезпечує достатньо високий рівень виконання будь-якого хорового твору, що зумовлює важливість розроблення ефективних методик удосконалення вокально-хорових навичок: співоча постава, вокальне дихання, звукоутворення, володіння вокальними позиціями, інтонація і стрій, чітка артикуляція і дикція, ансамбль і художня виразність.

Проблема формування вокально-хорових навичок на уроках музичного мистецтва завжди привертала увагу широкого кола спеціалістів та педагогів.

2. Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій

Проблемі розроблення сучасних підходів до формування вокально-хорових навичок на уроках музичного мистецтва присвячено чимало наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, серед яких можна виділити А. Авдієвського, О. Вели-

гуру [1], Н. Дем'яно [2], А. Козир, О. Коломоєць [3], Н. Лебедєву [4], Д. Огороднова [5], О. Ростовського [6], В. Черкасова [7, 8] та інших. Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових розробок у цій сфері, недостатньо вивченими залишаються питання врахування особливостей формування механізмів розвитку вокально-хорових навичок у школярів у різних вікових категоріях, особливостей дитячого голосового апарату й голосоутворення, володіння методами і способами охорони дитячого голосу, врахування індивідуальних можливостей дітей тощо.

3. Мета статті

Аналіз сучасних підходів до формування вокально-хорових навичок учнів на уроках музичного мистецтва.

4. Аналіз методів формування вокально-хорових навичок на уроках музичного мистецтва

Вокально-хорова робота є головною умовою успішної діяльності будь-якого хорового колективу. Загальновідомо, що хорова звучність є результатом взаємодії всіх елементів, із яких вона складається, а саме: хорового строю, ансамблю, дикції, динаміки, агогіки тощо. Оскільки достатньо високий рівень виконання будь-якого хорового твору забезпечує вокально-хорова техніка, то керівник хору повинен постійно турбуватися про її розвиток та удосконалення у колективі. Наріжний камінь її – інтонація та хоровий стрій у поєднанні з вірною постановкою голосу, адже якщо такого поєднання не існує, дуже важко досягти відповідного хорового звучання.

Утворення якісного співацького звуку тісно пов'язане із засвоєнням основних співацьких навичок, якими є дихання, звукоутворення (атака звуку, резонування), дикція та ін. Оскільки хоровий спів – це колективне вокальне мистецтво, а співаки, приходячи до колективу, мають різні вокальні можливості, манери співу, різні навички дихання, вимови тексту тощо, перед вчителем із першої ж репетиції постає одне з найскладніших завдань – вироблення у всього хору єдності вокально-хорових принципів. Отже, педагог повинен навчити учнів вірно користуватись диханням, співати в єдиній вокальній манері, тихо, без супроводу. Інакше кажучи, тихий, виразно виконаний твір без супроводу – кращий екзаменатор будь-якого хору.

У відповідності з навчальною програмою музичного мистецтва в загальноосвітній школі учні повинні оволодіти основними вокально-хоровими навичками, а саме, вміти користуватися диханням, легким, округлим звуком, працювати над чіткістю дикції, співати усім класом в унісон чисто і злагоджено. Головним у цьому процесі є принцип єдності художнього і вокально-технічного розвитку. Спів являється основним засобом активного залучення дітей до музичного мистецтва, за допомогою якого вони набувають практичного досвіду.

Головним завданням вокально-хорового виховання, яке перед собою повинен поставити педагог, є не лише навчання музичного мистецтва, але й вплив через музику на духовний світ учнів. Вчитель повинен формувати зацікавленість учнів до цього виду мистецтва, відкривати для них в музиці животворне джерело людських почуттів і переживань.

Отже, основне завдання хормейстера полягає в об'єднанні всіх голосів у єдине ціле. Існує багато вправ, які дають можливість досягти цієї мети. Найкраща вправа, як підтверджує досвід, розспівування на голосний "у". По своїй природі цей голосний не дає можливості співати відкритим звуком, а допомагає хормейстеру на перших порах темброво об'єднати всі голоси хору. На цей голосний можна розспівувати музичний матеріал, одночасно слідкуючи за якістю звуку при ознайомленні колективу з хоровим твором.

Вокально-хорова робота на уроках музичного мистецтва являє собою оволодіння як вокальними, так і хоровими навичками. Під вокально-хоровими навичками ми будемо у подальшому розуміти комплекс автоматизованих дій різних частин голосодихального апарату, які мають місце під час співу і знаходяться під контролем співака, а також проявляються у багаторазовому повторенні певних дій без усвідомленого контролю. До вокальних навичок можна віднести: співацьку поставу, дихання, звукоутворення, звуковедення, дикцію. Зауважимо, що до хорових навичок належать також навички строю й ансамблю і навички співу за диригентськими жестами педагога.

Перед тим, як проаналізувати сучасні підходи до формування вокально-хорових навичок, розглянемо ключові проблеми та завдання, вирішення яких є необхідною умовою ефективної роботи педагога на уроках музичного мистецтва. Перша проблема сто-

сується врахування віку учнів, від якого залежить формування їхнього голосу. Кожен віковий етап цього розвитку має свої характерні особливості. Це необхідно враховувати вчителю музичного мистецтва для того, щоб раціонально підібрати пісенний репертуар, поставити в кожному випадку, відповідні до віку, художньо-виконавські завдання. Як правило, спеціалісти виділяють три основні стадії розвитку голосу:

- 7–9 років – молодший домутаційний вік;
- 10–13 років – старший домутаційний вік;
- 13–15 років – мутація.

Голосовий апарат дітей молодшого шкільного віку слабкий. Голос 7–8 річної дитини невеликий за силою та висотою звучання («фальцетне звучання»). Надмірне його напруження може спричинити стійку хрипоту. До 12–13 років в гортані розвивається дуже важливий голосовий м'яз, який починає управляти всією роботою голосових зв'язок – голос робиться сильнішим. Якщо вокальне виховання учнів з 1-го класу йде правильно, то до 10–12 років голос дітей починає звучати особливо добре. Стосовно мутаційного періоду (13–15 років), варто зауважити, що вокальні заняття можна і не припиняти, якщо мутація проходить спокійно.

Другим ключовим завданням є виховання в учнів співацького дихання, а точніше, правильної природної співацької постави: пряме, без напруги положення корпусу і голови, розправлені плечі, бад'яра постава, вільно опущені руки. Як зазначає В. Черкасов, співацька постава – це комплекс вимог до виконавців, що забезпечують продуктивну роботу голосового апарату й впливають на якість репетиційного процесу. Дотримання вимог співацької постави уможливорює якість звучання дитячого голосу, прикладом для вироблення якої повинен бути вчитель [7].

Виховання співацького дихання вимагає вироблення навичок безшумного, глибокого, одночасного вдиху у відповідності до характеру і темпу пісні. Брати дихання рекомендується через ніс або через рот і ніс одночасно. Для вироблення навичок правильного дихання корисним є таке порівняння: «вдихни так, щоб повітря дійшло до пояса, як ніби вдихаєш аромат запашної квітки». Взввши подих, не слід відразу видихати повітря. Необхідно коротка затримка дихання, а потім дуже економний, поступовий видих.

Як зазначає В. Черкасов, співацьке дихання має свої особливості, котрі складаються з короткого вдиху, затримки дихання й поступового видиху. Миттєва затримка дихання дає змогу починати спів за рукою вчителя. Це є умовою створення опори дихання, що передбачає «свідомо загальмований видих і збереження положення діафрагми у стані видиху» [7].

Третім важливим завданням є формування вокально-хорових навичок учнів на уроках музичного мистецтва є розвиток співацького звукоутворення (атаки звуку). Слід зазначити, що звукоутворення є результатом взаємодії дихальних й артикуляційних органів з голосовими складками. Момент звукоутворення називається атакою звуку (від італійського *attacca* – напад, наступ). У вокальній педагогіці розрізняють три види атаки: тверда, м'яка й

придихова. Усі види атаки пов'язані з відповідною силою голосу. При твердій атаці відбувається затримка дихання, швидке щільне змикання голосових зв'язок до початку звуку. При м'якій атаці—змикання відбувається одночасно з виникненням звуку, обумовлюючи його спокійний і плавний початок. При придиховій атаці—зв'язки включаються в роботу поступово, їх остаточна установка ніби запізнюється і відбувається вже після початку видиху. Фактично, при атаці відбувається не лише змикання зв'язок, а й швидкий перехід положення гортані від дихального до співацького стану. Спеціалісти вважають, що одним із найважливіших виражальних засобів у співі є атака, оскільки вона визначає якість звучання голосу і залежить від самого музичного твору, структури музичної фрази тощо.

Як зазначає Л. Ятло, для вироблення високої позиції звука треба весь час пам'ятати, що основне завдання, яке стоїть перед педагогом, збереження на всьому діапазоні голосу дії головних резонаторів. Цьому сприятиме, як зазначають автори, створення в голосовому апараті п'яти технічних умов [10]:

– Перша умова – глибоке, еластичне дихання з обов'язковою активізацією черевних м'язів (черевного преса);

– Друга умова – достатньо широко розкрита надставна трубка (порожнини рота і глотки), що забезпечує вільну артикуляцію і безперешкодний струм повітря;

– Третя умова – звук, прикритий і округлений на всьому діапазоні;

– Четверта умова – характер атаки звуку;

– П'ята умова – спосіб, «місце» формування голосних. Акцент слід робити на голосних, оскільки саме вони є носіями вокалу.

Четверте завдання полягає у розвитку в учнів вокальної дикції, яка вимагає підвищеної активності артикуляційного апарату. Співацька дикція (від латинського *dictio* – вимовлення) – уміння чітко й вира-

зно вимовляти поетичний текст під час співу. О. Ростовський визначає співацьку дикцію як «ясність, розбірливість, правильність вимови тексту в співі» [6]. Велике значення для правильності дикції в співі мають приголосні звуки та їхній взаємозв'язок з голосними. На думку О. Ростовського, робота над дикцією вважається важливим етапом оволодіння шкільним пісенним репертуаром.

Важливим навиком вокально-хорової культури учнів є звуковедення, яке відбувається в процесі взаємодії органів голосового апарату, у результаті якої видобувається співоочий голос. Варто відзначити, що на уроках музичного мистецтва найпоширенішими способами звуковедення є легато, стакато, нон легато, маркато. Цей навик залежить теж від характеру твору, синтезу музичного й літературного тексту.

Як зазначає В.Черкасов, вокально-хорова робота вимагає від учителя відповідної професійної компетентності а саме: знання особливостей дитячого голосового апарату й голосоутворення в дітей різних вікових груп; дотримання гігієнічних вимог під час співу; володіння принципами, спрямованими на охорону дитячого голосу; врахування індивідуальних можливостей дітей; знання механізмів і специфіки звукоутворення, дикції, дихання; володіння елементами хорової звучності й методикою роботи з дитячими голосами тощо [8]. Так наприклад, у молодшому шкільному віці дитина може залишатись зосередженою протягом 15 хв., в старшому - 30 хв. Тому під час уроків співу не можна перевантажувати увагу учнів, а влаштовувати перерви, чергуючи вокальну роботу з слуханням музичних творів, бесід про композиторів тощо. Особливо це необхідно для дітей молодшого шкільного віку, щоб запобігти гіпоксії (зменшення кількості кисню в артеріальній крові).

Виходячи з вищевикладеного, Н. Лебедева пропонує планувати розвиток вокально-хорових навичок в учнів в наступній послідовності (табл. 1).

Таблиця 1

Поетапний розвиток вокально-хорових навичок в учнів на уроках музичного мистецтва

Етап	Клас (вік)	На чому робиться акцент
1 етап	1(6-7 років)	Правильна постава, відразу заокруглене звукоутворення, дихання, дикція, виразність.
2 етап	2-3 (8-9 років)	Звукоутворення, інтонація, дикція, розширення діапазону
3 етап	4-6 (10-12 років)	Розширення діапазону, виразність в переданні художнього образу твору. Враховувати що це старший домутаційний вік. Голосовий апарат крихкий і надмірне напруження може призвести до хрипоті.
4 етап	7-8 (13-14 років)	Мутаційний період. Голос втрачає яскравість, тьмяніє, трохи сипить. Багато дітей, що співали вільно, на всьому діапазоні, починають уникати верхніх звуків або співають з напруженням, крикливо. У період мутації у хлопчиків різко ростуть голосові зв'язки, голос знижується до малої октави. Якщо мутація у хлопчиків проходить спокійно, то спів можна і не припиняти.

Джерело: [4].

Правильний спів сам по собі є охороною голосу. При формуванні співоного голосу слід враховувати особливості анатомії та фізіології голосового апарату, що дасть змогу зрозуміти складний процес голосоутворення. Педагогу слід пам'ятати, що для збереження голосу в дітей, крім правильного добору

репертуару і використання його, необхідно знати про ті профілактичні заходи, які запобігають різним змінам або захворюванням голосового апарату.

Слід зазначити, що погляди на сам зміст співацьких навичок у сучасних дослідників є різними. Так, О. Велігура на основі власного досвіду

дійшла висновку, що співацькі навички дошкільників та молодших школярів не відрізняються [1].

На думку багатьох науковців методика відомого педагога Д. Огороднова вважається однією з найефективніших сучасних методик вокально-хорового виховання дітей, оскільки вона ґрунтується на твердженні про те, що організація взаємодії, спільної комплексної і скоординованої роботи окремих органів дозволяє активізувати їх діяльність і розвиток. Вокально-хорове виховання згідно із методикою Д. Огороднова полягає у формуванні ладового і метро-ритмічного почуттів, у використанні візуальних асоціацій, удосконаленні рухових навичок тощо.

Як зазначає С. В. Юрчук, складність формування співацьких навичок у тому, що на початковому етапі співакам важко проаналізувати навчальне завдання, побачити зв'язок між окремими навичками, що формуються в комплексі, перенести досягнені результати з вивченого завдання на нове. Ефективним засобом формування співацьких навичок є вокально-хорові вправи □ багаторазово повторені спеціальні організовані вокальні дії. Під час розучування вправ слід дотримуватися принципу єдності художнього й технічного, прагнути до емоційно-виразного забарвлення голосу. Для стимулювання позитивних емоцій доцільно розучувати вправи, що звучать у мажорному ладі [9].

Як зазначає В. Черкасов у роботі [7], формування вокально-хорових навичок відбувається в комплексі, адже в процесі співу бере участь увесь організм дитини, насамперед, центральна нервова система та голосоутворювальні органи. Через те, коли вчитель працює над чистотою інтонування, необхідно звернути увагу на звуковедення, артикуляцію, ланцюгове дихання тощо. Виходячи із цього, зауважимо, що формування вокально-хорових вмій і навичок у дітей буде ефективнішим, якщо учні навчатися аналізувати, порівнювати звучання з власними слухо-зоровими та просторовими відчуттями.

Ефективним засобом формування вокально-хорових навичок на уроках музичного мистецтва є запис співу учнів на диктофон, що дає можливість школяреві почути свій голос зі сторони, проаналізувати разом з вчителем якість його звучання. Такі записи доцільно робити упродовж вивчення хорового твору як засіб корекції якості звучання, а також при контрольному виконанні партії, яке має бути оцінено як педагогом, так і самим учнем. У результаті творчої взаємодії педагога та учня, реалізується процес оволодіння співацькими навичками, які забезпечують рівень хорового виконання та вокально-хорової культури зокрема. У процесі роботи над наступним навиком вокально-хорового виховання – хоровим строем, формуються навички інтонування. Інтонування – це точне відтворення звуків за їхнім висотним розміщенням. Чистота інтонації залежить від двох ключових навичок вокально-хорової культури: правильного звукоутворення і звуковедення, а також і від стану голосового апарату й загального самопочуття співака.

Взаємозалежність хорового строю та ансамблю очевидна і визначається самою природою хорово-

го співу, де кожен прагне об'єднатися з усіма. Процес їхнього вибудовування потребує вслуховування, в результаті якого виникає єдність співаючих за всіма компонентами звучання: виконання, вираження і, в першу чергу, єдність і злитість інтонації.

Роботу над строем слід розпочинати з вибудовування унісону. Якщо хорова партія звучить зливо, але не відповідно зі строем (всі співають однаково фальшиво), тоді виправити помилку нескладно. Якщо ж причиною різницею в унісоні є випадок, коли кожен фальшивить індивідуально, тоді це створює для вчителя особливо складну ситуацію. У таких випадках доцільно спрямувати увагу співаючих на унісонний ансамбль (на будь-якому, але однаковому інтонаційному рівні) і лише потім, коли цього досягнуто, зайнятися уточненням і вирівнюванням строю.

Хорове виконання будь-якого твору вимагає від співаків володіння цілим комплексом вокально-хорових навичок. Сучасний шкільний учитель повинен володіти чіткою і виразною диригентською технікою, дбати про ансамблевість хорового співу, працювати над дикцією, інтонацією, звуковеденням тощо. Всі ці навички школярі здобувають під час співу у хорі на уроках музичного мистецтва. Як правило, кожен твір містить декілька завдань, які на даному етапі навчання становлять собою основні труднощі для учнів. Педагог повинен зосередити основну увагу на їх вирішення. Водночас, вчитель має акцентувати увагу школяра на такі елементи співацького процесу, як активність дихання, чистота унісону, ансамбль, якість звуку. Тут слід відзначити, що не всі методи та художньо-технічні прийоми, які використовують при роботі із дорослими співаками можна використати в роботі з дітьми. Навчання дітей пов'язане з цілим комплексом труднощів. І це повинен враховувати вчитель музичного мистецтва при роботі зі школярами.

6. Результати дослідження

В результаті проведеного аналізу існуючих методик формування вокально-хорових навичок учнів на уроках музичного мистецтва було виявлено, що на сьогодні у сучасних дослідників не існує єдиного підходу щодо розуміння самої сутності вокально-хорових навичок учнів, а, отже, і щодо методики їх формування. Вокально-хорові навички формуються за допомогою спеціальних вокально-хорових вправ та в процесі вивчення пісенно-хорового репертуару, який необхідно поступово ускладнювати. У статті виокремлено чотири ключові проблеми та завдання, вирішення яких є необхідною передумовою результативної роботи педагога, спрямованої на формування вокально-хорових навичок учнів на уроках музичного мистецтва.

7. Висновки

Таким чином, важливою проблемою музичної педагогіки й одним з її головних пріоритетів є розроблення та впровадження у навчальний процес загальноосвітньої школи сучасних підходів та методик формування вокально-хорових навичок учнів, до яких можна віднести: співацьку поставу, дихання, звукоу-

творення, звуковедення, дикцію, навички строю й ансамблю, навички співу за диригентськими жестами педагога.

При визначенні сучасних підходів до формування вокально-хорових навичок на уроках музичного мистецтва слід враховувати перш за все особливості механізмів їх розвитку у школярів у різних вікових категоріях. Як показує практика, формування вокально-хорових навичок учнів найефективніше відбувається шляхом їх залучення до активної музично-творчої діяльності, що сприяє духовному становленню та збагаченню особистості.

Сьогодні шкільний педагог повинен на достатньому рівні володіти диригентською технікою, особливу увагу акцентувати на ансамблевості хорового виконання, удосконалювати такі вокально-хорові навички, як дикція, інтонація звуковедення тощо. Належна вокально-хорова техніка є запорукою високого рівня виконання будь-якого хорового твору, що зумовлює важливість розроблення ефективних методик удосконалення вокально-хорових навичок.

Література

1. Велігура, О. О. Зміст співацьких навичок учнів молодшого шкільного віку загальноосвітніх закладів [Текст] / О. О. Велігура // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – 2015. – Вип. 124. – С. 70–73. – Режим доступу: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=21
2. Дем'янко, Н. Про методику вокально-хорової роботи Д. Є. Огороднова та необхідність її впровадження [Текст] / Н. Дем'янко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – 2005. – Вип. 3 (42). – С. 228–233.
3. Коломоєць, О. М. Хорознавство [Текст]: навч. пос. / О. М. Коломоєць. – К.: Либідь, 2001. – 168 с.
4. Лебедева, Н. В. Развитие вокально-хоровых навыков у школьников на уроках музыки [Текст] / Н. В. Лебедева // Муниципальное образование: инновации и эксперимент. – 2011. – № 3. – С. 60–62.
5. Огороднов, Д. Е. Воспитание певца в самостоятельном ансамбле [Текст] / Д. Е. Огороднов. – К.: Музична Україна, 1980. – 66 с.
6. Ростовський, О. Я. Методика викладання музики у початковій школі [Текст]: навч.-метод. пос. / О. Я. Ростовський. – 2-е вид., доп. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 216 с.

7. Черкасов, В. Вокально-хорова робота й формування співацьких навичок учнів на уроках музичного мистецтва [Текст] / В. Черкасов // Наукові записки. – 2012. – Вип. 107. – С. 26–35.

8. Черкасов, В. Ф. Теорія і методика музичної освіти [Текст]: навч. пос. / В. Ф. Черкасов. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 472 с.

9. Юрчук, С. В. Робота над вокально-хоровими навичками [Текст]: метод. пос. / С. В. Юрчук; Хмельницький державний центр естетичного виховання учнівської молоді. – Хмельницький, 2011 – 22 с.

10. Ятло, Л. Принципи співацького звукоутворення та деякі особливості роботи над ним в дитячому хорі [Текст] / Л. Ятло, Л. Ятло // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2007. – № 23. – С. 111–117. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2007_23_21

References

1. Veligura, O. O. (2015). Zmist spivac'kykh navychok uchniv molodshogo shkil'nogo viku zagal'noosvitnih zakladiv. Visnyk Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnoho universytetu, 124, 70–73. Available at: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=21
2. Dem'janko, N. (2005). Pro metodyku vokal'no-horovoi' roboty D. Ye. Ogorodnova ta neobhidnist' ii' vprovadzhennja. Zbirnyk naukovykh prac' Poltav's'kogo derzhavnogo pedagogichnoho universytetu imeni V. G. Korolenka, 3 (42), 228–233.
3. Kolomojec', O. M. (2001). Horoznavstvo. Kyiv: Lybid', 168.
4. Lebedeva, N. V. (2011). Razvitie vokal'no-horovykh navykov u shkol'nikov na urokah muziki. Municipal'noe obrazovanie: innovacii i eksperiment, 3, 60–62.
5. Ogorodnov, D. E. (1980). Vospitanie pevca v samodejatel'nom ansamble. Kyiv: Muzichna Ukraina, 66.
6. Rostovs'kyj, O. Ja. (2011). Metodyka vykladannja muzyky u pochatkovij shkoli. Ternopol: Navchal'na knyga – Bogdan, 216.
7. Cherkasov, V. (2012). Vokal'no-horova robota j formuvannja spivac'kykh navychok uchniv na urokah muzychnogo mystectva. Naukovi zapysky, 107, 26–35.
8. Cherkasov, V. F. (2014). Teorija i metodyka muzychnoi' osvity. Ternopol: Navchal'na knyga – Bogdan, 472.
9. Jurchuk, S. V. (2011). Robota nad vokal'no-horovy-my navychkamy. Khmelnyckyj, 22.
10. Jatlo, L., Jatlo, L. (2007). Pryncypy spivac'kogo zvukoutvorennya ta dejaki osoblyvosti roboty nad nym v dytjachomu hori. Psyhologo-pedagogichni problemy sil's'koi' shkoly, 23, 111–117. Availble at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2007_23_21

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Оршанський Л. В.
Дата надходження рукопису 19.01.2016*

Стець Галина Володимирівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач, кафедра методики музичного виховання і диригування, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, 82100
E-mail: stetshalyna@ukr.net